

Предраг Ж. ПЕТРОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 18. 12. 2018.
Прихваћен: 14. 02. 2019.

ПАВЛЕ ПОПОВИЋ О КЊИЖЕВНОСТИ СРПСКЕ МОДЕРНЕ

Иако се претежни део опуса Павла Поповића односи на старије периоде српске књижевности, неколико његових текстова спада у домен критике и есејистике која тумачи и вреднује српску књижевност почетка двадесетог века. У предавању „Стање данашње српске књижевности” (1905) Поповић даје преглед свих жанрова и значајнијих аутора на прелазу из деветнаестог у двадесети век што представља прву такву синтезу поетичких тенденција оног периода наше књижевности који данас називамо модерна. Ова студија послужиће као основа за поглавље „Данашња књижевност” у Поповићевој књизи *Југословенска књижевност* (1917). Уз Јована Скерлића, Поповић је први прецизно детектовао и критичарски одредио модерне поетичке токове српске књижевности поставивши тиме темеље за њено касније књижевноисторијско дефинисање.

Кључне речи: модерна, поезија, проза, поетика, књижевна критика, есеј, естетика.

Када се говори о српској науци о књижевности на почетку двадесетог века обично се издвајају три најутицајнија аутора чија делатност се везује за различите домене проучавања: Јован Скерлић као књижевни критичар, Богдан Поповић као изразити теоретичар и естетичар, те Павле Поповић као историчар књижевности. Међутим, јасно је да је Скерлића критика водила ка књижевноисторијској синтези коју је остварио у *Историји нове српске књижевности* (1914), да је Богдан Поповић у *Антологији новије српске лирике* (1911) морао да разреши читав низ периодизацијских питања и да се као критичар одреди према песницима модерне, док се Павле Поповић на прелазу из деветнаестог у двадесети век интересовао и писао како о старијим тако и, у том тренутку, актуелним књижевним појавама.

Први значајнији текст Павла Поповића посвећен методолошким питањима проучавања српске литературе био је управо посвећен одређењу критике – „Критика у српској књижевности” (1894), која се овде схвата у свом најши-

* pedja611@yahoo.com

рем значењу – као вредновање и оцењивање актуелних тенденција, тумачење историје појединих појава и, коначно, претресање општих питања. Ипак, Поповић највећу пажњу посвећује критици као праћењу савремене продукције и усмеравању и обликовању укуса читалачке публике. Занимљиво је како у тој студији Поповић у свега неколико реченица даје језгровит приказ стања наше књижевности на измаку деветнаестог века:

Наша данашња књижевност је млада, правци нису утврђени, рад није организован, компас није нађен. Драма се зауставила на Лази Костићу, еп на сировом, неразуђеном благу народне поезије, комедија на духовитим и вешто комбинованим продукцијама Трифковићевим. Лирика пада и њени представници изумиру. Романа нема, а приповетка као претеча овоме, изопштава се: место финих опсервација и артистичког сликања освајају невешта описивања безначајних епизода у језику који с дана на дан постаје све више тривијалан (Поповић 2002: 178).

У овом кратком али проницљивом увиду испољава се снажно Поповићево интересовања за стање српске књижевности у том тренутку, што ће десетак година касније резултирати опширнијом прегледном синтезом у тексту „Стање данашње српске књижевности” (1905). То је први покушај критичког обједињавања и анализе главних поетичких токова наше књижевности на измаку деветнаестог и почетку двадесетог века, настао знатно пре сличних покушаја који ће дати Богдан Поповић у својој антологији и Скерлић у последњем поглављу *Историје нове српске књижевности*. На састанку југословенских књижевника и публициста у Београду 7. новембра 1905. године Павле Поповић изложио је своје виђење развоја главних жанрова савремене српске књижевности: приповетке, романа, драме, поезије и критике. Индикативно је да је тај задатак поверен управо њему а не, рецимо, Јовану Скерлићу који у то доба свакако интензивније прати актуелну продукцију. Колико је ово предавање било запажено и утицајно сведочи и то што је у току 1905. године чак три пута објављено, најпре у *Српском књижевном гласнику* а потом и у *Бранковом колу* и *Гласу Црногорца*.

Без много околишања Павле Поповић свој преглед одмах отпочиње задржавајући се најпре на приповеци као „можда једном од најбољих а свакако највише негованих родова наше данашње књижевности” (Поповић 1999: 482). Одређујући Лазу Лазаревића као родоначелника наше модерне приповетке, што ће углавном истицати скоро сви каснији историчари књижевности, Поповић оставља по страни Јанка Веселиновића и Милована Глишића видећи у њима представнике старијих прозних токова. Нове тенденције које обележавају приповетку на прелазу векова он види у мопасановским цртама приповедања Симе Матавуља, преплету хумора и сете код Стевана Сремца, посматрачком дару и емоционалности Боре Станковића и Иве Ћипика, богатом локалном колориту Светозара Ћоровића, патриотском тону Петра Кочића те, коначно, алегорији и сатири Радоја Домановића. Посматрано из данашње перспективе уочљиво је како Поповић већ тада тачно сагледава разлике између реалистичког поступка усредсређеног првенствено на социјални контекст и мотивацију ликова и, с друге стране, нових стваралачких преокупација везаних за „психологију извесних душевних стања” (Поповић

1999: 483). Међутим, сваког појединачног аутора Поповић прецизно критички оцењује истичући како врлине тако и мане његовог приповедања. Тако Станковићу замера на још увек извесној сировости, повременој наивности и невештинама у композицији; Ћоровићева рука је још увек несигурна и склона драматизацији и лиризму тамо где им није место; Кочић је каткад склон наглим прелазима, јаким ефектима па и вулгарностима, док Домановић не показује склоност ка даљем развијању и усавршавању свога талента. Такве оцене недвосмислено потврђују да је Павле Поповић задатак који му је поверен, да представи стање српске књижевности на размеђу векова, схватио не као пуки преглед и похвално слово него као озбиљно преиспитивање домета и вредности наше књижевности у том тренутку. Приметна је његова намера да успостави и одређене линије поетичких континуитета који се и данас указују као носеће за разумевање токова новије српске прозе – на првом месту то је линија психолошке приповетке која полази од Лазе Лазаревића и иде ка Станковићу и Ћипику.

Поповићева критичка оштрица биће још изразитија када је реч о најслабијем жанру тадашње српске књижевности – роману. Док су остварења Јакова Игњатовића, и поред неких слабости, одржавала роман у животу, дотле је на прелазу векова роман, смрћу Светолика Ранковића, јединог аутора изразито посвећеног овој прозној форми, готово утихнуо. Поповић зато овде наступа као критичар који жели не само да констатује затечено стање него и да утиче на његову промену износећи својеврсни програм могућег српског романа. По узору на неке поетичке тенденције у приповеци, роман би према Поповићу требало да проистекне из живота, из непосредног сусрета са свим аспектима наше актуелне стварности. Уместо подражавања европских, то би требало да буде роман препознатљивог националног и локалног обележја. „Ја желим роман прави, онакав какве су нам приповетке, са нашим локалним типовима, са нашим јадима и невољама, из живота извађен, наш роман једном речју” (Поповић 1999: 484). Такав роман требало би да изрази „узрујаност епохе” и Поповић даје мали каталог могућих тема – од политичког живота у којем се као индикативан локални тип издваја фигура каријеристе, преко читавог распона ситуација и перипетија везаних за брак до тематике која се односи на ђачки и студентски живот. Заостајање српског романа за другим жанровима проистиче из саме поетике романескне форме која захтева оно што ће многи теоретичари књижевности у протеклом веку, а на првом месту Бахтин, означити енциклопедијским опсегом знања, искустава, гласова и перспектива. Роман је захтеван и амбициозан прозни облик који изискује велико време и труд, овладавање наративним и композиционим поступцима, проницљиво опажање актуелне стварности, али исто тако и упућеност у различите области, од филозофије, историје, психологије и социологије до познавања европске књижевне традиције, што све заједно, према Поповићу, још увек изостаје код српских приповедача на почетку века:

Додуше, за роман је потребно дубље опажање, јача филозофија живота, боља техника, али у многим случајевима напор, труд, тежња за вишим и бољим, стално концентрисање снаге, *то* ствара роман, када је већ таленат ту, и сваки је таленат у стању да

напором створи трипут више него по сили свог природног талента. Надајмо се, дакле, када престане бојазан и уздржавање, да ће наши приповедачи и на роман прећи и са успехом га радити (Поповић 1999: 484).

Нешто боља ситуација је у области драмског стваралаштва где Станковићева *Коштан* и Кочићев *Јазавац пред судом* заснивају нове могућности уметничког израза. Ипак, Павле Поповић, сасвим очекивано, знатно већу пажњу указује Иви Војновићу, аутору *Дубровачке трилогије*, чија отменост, софистициране алузије и алегорије, те живописност у представљању једног господског света у опадању, вишеструко превазилази релативно сужене оквире овога рода српске литературе. Највеће наде у препород драме на почетку новог века Поповић полаже у бујни таленат Бранислава Нушића, и ту несумњиво не греш. Нушић, за разлику од Војновића, не само да сувереније влада обликовањем интриге и ликова него се боље носи са актуелном стварношћу која, као и у случају романа, пружа мноштво грађе за уметничко обликовање. Ни овде се Поповић не устручава од замерки али ни од савета упућених писцу – опасност по Нушићев таленат види у деконцентрацији, навици да „све и свашта покушава” (Поповић 1999: 485) уместо да се посвети ономе у чему је најбољи, друштвеној комедији.

Уз приповетку, поезија је, истиче Поповић, уметнички највреднији део модерне српске књижевности. Идентичан став имаће у другој половини прошлога века многи наши проучаваоци, рецимо песник и есејиста Миодраг Павловић, па се и данас често истиче оцена о малом златном веку српског песништва који је трајао од Војислава Илића до Милутина Бојића. Већ првих неколико година двадесетог столећа о којима пише Поповић, донеле су пуну афирмацију песника који се раскошним талентом али и великом културом одвајају од претежног дела романтичарских токова. Павлу Поповићу, као и његовом брату Богдану, очигледно су блиска начела парнасовске и ларпурлартистичке поетике која наглашава култ форме, артизам, посвећеност песничком занату и језичкој правилности. Издвајајући на првом месту Дучића, Ракића, Шантића, потом Милорада Митровића, Милету Јакшића и Светислава Стефановића као водеће песнике новог доба српског песништва, Павле Поповић ипак успоставља вредносне нијансе међу њима. Највише пажње, очекивано, посвећује Јовану Дучићу одређујући његове стихове као „фине, отмене, елегантне, грациозне”, богате „свежим и новим поетским идејама” (Поповић 1999: 487). Међутим, и поред свих тих похвалних оцена, Поповић га ипак назива песником кога је „тешко карактерисати” делом и због извесних слабости које проналази у његовим песмама, попут сувишне осетљивости, мутних сензација па чак и повремене непажње у ритму и метру. Иако Дучић с почетка века, представљен само збирком *Пјесме* (1901) које ће се неколико година касније одрећи, није исти онај Дучић заступљен са више од тридесет песама у *Антологији новије српске лирике*, ипак се чини да он, уз сво уважавање, није Павлу Поповићу толико поетички близак. Суд о Ракићу је такође врло похвалан уз прецизно уочавање свих битних одлика његовог талента: непосредност осећања, живописна слика, оригиналност и смелост у поређењима и метафорама, беспрекорна форма, али и пренаглашеност песи-

мистичких тонова. Тако долазимо до Поповићеве оцене Алексе Шантића као аутора који негује наглашеније лирске изливе и музику ритма. Иако Шантићу у свом предавању из 1905. посвећује мање пажње, управо ће он бити песник коме ће Поповић у наредним годинама највише писати. Могло би се заправо рећи да док је за Богдана Поповића водећи песник модерне био Дучић, док је Скерлић највише похвала изрекао о Ракићу, дотле је песник по естетској мери али још више и по интимној, како читалачкој тако и животној и пријатељској блискости Павла Поповића, био управо Алекса Шантић. Завршни део „Садашњег стања српске књижевности”, посвећен позицији критике у то доба, открива важан разлог за такав суд о мостарском барду.

Истичући Љубомира Недића као зачетника модерне књижевне критике код нас, Поповић истиче да се она на почетку века толико уздигла и усавршила да је постала самостални жанр способан не само да доноси естетске судове о поезији или прози него и да промишља општа питања литерарног развоја, културних и националних постигнућа, да буде предводник оних еманципаторских токова који нас приближавају вредностима најбољих европских књижевности. Од свих жанрова, можда се у критици највише испољава не само оно поетичко него и етичко начело које попут огледала рефлектује морално стање једног друштва и његове културе:

Она је (може се, поред свих изузетака, то ипак рећи) унела једну добру дозу поштења у своје судове и еманциповала се од књижевних предрасуда; она је нарочито унела строже мерило при оцењивању, мерило које важи у светској књижевности и које једино и може важити при оцени књижевних дела, туђих као и наших. [...] Чим се у једној књижевности критика развије до самосталног књижевног рода, чим има писаца који се само њој на цео живот посвећују, одмах се њена објективност мора подићи (Поповић 1999: 489).

Ипак, Поповић примећује да се често између критичара и књижевника јављају неспоразуми јер писци негативне оцене о своме делу неретко схватају као израз критичаревог анимозитета, сујете и слично. Постоје, међутим, и аутори који имају такта и мудрости да негативну критику прихвате као добронамерни савет. Такав случај је управо са Алексом Шантићем који је стоички издржао изразито оштар суд Богдана Поповића изречен о збирци *Песме* из 1901. године. Анализирајући Шантићеве песме методом „реда-поред” Богдан Поповић доказује колико је у њима језичке и стилске алкавости, лоше версификације и смисаоних грешака које се не могу подвести под песничке слободе:

Неприкладно, погрешно употребљаване речи, и као последица тога, нелогичне комбинације појмова и неистинитост слика; јурење за лепим речима, за песничким изразима, без обзира на то какав ће смисао испасти; [...] збуњено гомилање речи које често прелази у брбљање (Поповић Б. 1959: 127).

На Шантића су ове оштре оцене деловале врло подстицајно и већ у следећој збирци он значајно мења своју поетику приближавајући се естетским идеалима модерне. Штавише, он постаје аутор који ће испевати највише сонета у том периоду, што речито говори колико пажње је посветио неговању песничке форме. Зато је он Павлу Поповићу пример који би требало да следе

и други књижевници, то је доказ како компетентна критика може благотворно да делује у циљу поправљања и оплемењивања стила и укуса. „Дај, Боже, да оваквих примера мудрости и разумевања које је Шантић показао, више буде; они праве здраве односе књижевне, они чине част књижевности у којој се појаве” (Поповић 1999: 490).

Од свих књижевника из периода модерне Павле Поповић ће управо Шантићу посветити највише пажње. Док је Богдан Поповић у Дучићу видео водећег песника почетка новог века, док је Скерлић извесну предност давао Ракићу, поготову као песнику патриотске инспирације, дотле је Павле Поповић у Шантићевим стиховима налазио праву естетску меру српског песништва тога доба. У биографски интонираној студији „Алекса Шантић”, написаној поводом педесетогодишњице песниковог живота, Павле Поповић ће јасно истаћи зашто овом аутору даје предност. „Не Дучић, не Ракић – који иначе имају других чисто својих лепих особина – ни један од њих није имао толико нежног тона као Шантић. То је просто истицало из срца, само по себи” (Поповић 1999: 500). Тај нежни тон, односно специфичну и препознатљиву сентименталност Шантићевих песама, Поповић повезује најпре са искреношћу његових стихова у којима нема лажног тона, фраза или општих места, а потом и са чињеницама из песникове биографије – смрт родитеља и браће нашли су искрени и аутентични одјек у овој лирици. Као самосвојни стваралац изникao из домаће традиције али у исти мах и брижљиво посвећен песничкој форми, Шантић се потврђује у једној од најлепших песама целокупне наше књижевности, како је Поповић вреднује – у „Претпразничкој вечери”. За разлику од Богдана, Павле Поповић није изградио целовиту теорију и естетику песништва, али већ и сам избор Шантића и издвајање емотивности, искрености и самосвојности као одређујућих одлика његовог певања упућује на критеријуме којих се Павле Поповић држао. Ти критеријуми свакако су ближи романтичарској него модернистичкој поезији, али управо у Шантићевим стиховима он проналази складан однос емоције и бриге за песничку форму, на чему је модерна инсистирала. Зато није изненађујуће што се Поповић позива управо на америчког романтичарског песника Хенрија Водсфорта Лонгфелоуа (1807–1882) желећи да истакне тај особени квалитет Шантићеве поезије:

Има један песма познатог песника Лонгфелоуа у којој се описује како је прошао дан, мрак почео падати; [...] И он онда зове своју пријатељицу да му чита неке песме. Али ми немој, каже он, читати каквог великог и врло великог песника, јер су они сувише снажни, побуђују високе мисли и не могу да ублаже сету и немир. Него ми читај којег скромнијег песника чије су песме лиле из његовог срца онако као што лије летња киша из брзих облака или као што се лију сузе са дугих трепавица. Такве песме имају снагу да умире и оне долазе као благослов после молитве (Поповић 1999: 493).

Своју завршну оцену о књижевности на почетку двадесетог века Павле Поповић даће у књизи *Југословенска књижевности* објављеној у Кембрицу 1917. У поглављу „Данашња књижевност” Поповић се најпре задржава на кратком прегледу сарадње српских, хрватских и словеначких аутора, литерарних друштава и часописа која се интензивније успоставља почев од 1904.

године када се поводом стогодишњице Првог устанка у Београду одржава конгрес југословенских писаца. Иако истиче да српски писци каткад штампају своје књиге латиницом а хрватски ћирилицом, Поповић ће у прегледу значајних аутора и стваралачких тенденција говорити о „књижевности писаној ћирилицом”, као српској и оној писаној латиницом као хрватској. Већ ова подела открива да и поред бројих поетичких блискости, разлике између јужнословенских култура свакако постоје, те да сам појам југословенске књижевности у Поповићевом прегледу фигурира више као збир националних аутора и њихових дела него као јединствена целина.

Ако се задржимо на оним деловима посвећеним српској књижевности, видно је колико су се неке оцене Павла Поповића промениле у односу на оне изречене десетак година раније у студији „Стање данашње српске књижевности”. У свим жанровима, а поготову у роману и поезији, видан је велики напредак. То да је поезија постала „много једрија и богатија, добила више финоће, постала израз много модернијег живота” (Поповић 1999а: 91), Павле Поповић поткрепљује, између осталог, и позивањем на велики успех *Антологије новије српске лирике* (1911) која је пресудно утицала на профилисање парнасо-симболистичких и ларпурлартистичких тенденција у модерном српском песништву али исто тако и на култивисање читалачког укуса не само у Србији него и другим јужнословенским земљама, с обзиром на то да је прво издање ове књиге било у Загребу, латиницом, 1911. године. Иако у избору песника којима Павле Поповић даје примат нема изненађења, јер то су сви они аутори које је десетак година раније већ издвојио као корифеје савремене песничке сцене, ипак је очигледно да Шантићев опис најбоље познаје и да му посвећује који ред више у односу на Дучића и Ракића. Аутор „Претпразничке вечери” и „Једне сузе” није „од француске школе него је више самоникао” дајући мајсторске стихове који чувају лепоту и аутентичност народног духа. Међу новијим гласовима који су се у протеклој деценији афирмисали, Поповић посебно издваја Симу Пандуровића као представника особеног „литерарног песимизма” новог доба, и, насупротив томе, патриотски понесеног Вељка Петровића. У сумарном прегледу наћи ће се и помени имена Владислава Петковића Диса и Милутина Бојића.

Највеће промене настале су у прози где је поред приповетке и роман изградио препознатљиву поетику и дао неколико изванредних остварења. Поповић те промене тумачи у светлу утицаја руских и француских писаца, али и као резултат већег интересовања за психологију јунака. И успон модерне поезије оставио је трага у прози кроз поступке лиризације приповедања. Занимљиве су Поповићеве оцене појединих аутора, поготову Борисава Станковића. Иако му даје првенство као приповедачу великог дара, поезије и страсти, ипак, као и Скерлић, замера му да „врло пренебрегава форму, стил, језик, композицију, хармонију, у времену када се на то веома пази” (Поповић 1999а: 95). Полазећи очигледно од начела естетизма и ларпурлартизма, које је у вредновању српске поезије засновао Богдан Поповић, Павле Поповић их примењује у оцени Станковићеве прозе, остајући у кругу оних добро познатих оцена, тачније замерки, које је критика почетком прошлог века упу-

тила аутору *Нечисте крви* због огрешења о београдски стил који тада постаје мера стандардног књижевног језика. Поповићевом сензибилитету ближи су аутори попут Иве Ћипика, Петра Кочића и, поготову, Светозара Ћоровића, који је након критике Богдана Поповића, као и Шантић у поезији, у већој мери развио „солидне особине срећености, савесности, пажљивости, непрекидног поправљања и усавршавања” (Поповић 1999а: 96). Уз Исидору Секулић и Милицу Јанковић као две најистакнутије списатељице, Поповић се кратко задржава и на прерано преминулом Милутину Ускоковићу као творцу модерног друштвеног романа са тематиком из београдског живота.

Иако је далеко веће научне резултате дао као проучавалац старијих књижевних раздобља, Павле Поповић је својим прегледним синтезама новије српске књижевности оставио пажње вредан допринос конституисању периода модерне на почетку прошлога века. Уз Јована Скерлића, Поповић је заправо први прецизно детектовао и критичарски одредио модерне поетичке токове српске књижевности поставивши тиме темеље за њихово касније књижевно-историјско дефинисање.

ЛИТЕРАТУРА

- Поповић 1959: Б. Поповић, *Антологија новије српске лирике*, Београд: Култура.
- Поповић 1959: Б. Поповић, *Огледи и чланци из књижевности*, приредио М. Лесковац, Београд: Просвета.
- Скерлић 1967: Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, приредио М. Бегић, Београд: Просвета.
- Петковић 1996: Н. Петковић, „Књижевност 20. века”, у: *Историја српске културе*, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Поповић 1999: П. Поповић, *Нова књижевност II: Од Бранка до Шантића*, приредио П. Палавестра, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић 1999а: П. Поповић, *Југословенска књижевност*, приредио Н. Љубинковић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Павловић 2000: М. Павловић, *Есеји о српским песницима*, Београд: Просвета.
- Поповић 2002: П. Поповић, *Књижевна критика. Књижевна историографија*, приредио М. Пантић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Predrag Petrović

PAVLE POPOVIĆ ABOUT LITERATURE OF THE SERBIAN MODERN

(Summary)

The main part of Pavel Popović's opus relates to the older periods of Serbian literature. however, several Popović's essays belong to the domain of literary criticism that interprets and values Serbian literature from the beginning of the twentieth century. In the lecture „The State of Today's Serbian Literature” (1905), Popović presents an overview of all genres and authors in the late nineteenth and early twentieth centuries, giving in our history of literature the first synthesis of poetic tendencies that mark the period of modernity. With Jovan Skerlic, Popović first accurately detected and critically determined the modern poetic trends of Serbian literature and thus laid the foundations for her later literary-historical definition.